

Citation:

J.A. Ankum, Levensbericht M. David, in:
Jaarboek, 1987, Amsterdam, pp. 114-124

Martin David

Martin David

3 juli 1898–9 april 1986

Martin David werd op 3 juli 1898 in de Duitse stad Posen (thans Poznań in Polen) geboren en bezocht aldaar het gymnasium. Vervolgens studeerde hij rechten aan de Universiteit van Berlijn. In 1920 deed hij het 'Referendarexamen' en in 1924 legde hij het 'Assessorexamen' af. Zijn grote belangstelling voor de antieke rechtsgeschiedenis voerde hem naar Leipzig. Daar werd hij leerling van de grote romanist en beoefenaar van de oude oosterse rechtsgeschiedenis Paul Koschaker en van de assyrioloog Benno Landsberger, bij wie hij semietische filologie, in het bijzonder Assyrisch en Hebreeuws studeerde. In 1925 promoveerde hij bij Koschaker tot *doctor iurus* op het proefschrift *Die Adoption im altbabylonischen Recht*. Zijn eerste publikatie¹, die in hetzelfde jaar verscheen, betrof de onderzoeksmethode op het gebied van het bijbelse recht². Twee jaar later verscheen David's dissertatie in de reeks 'Leipziger rechtswissenschaftliche Studien' in druk. Eén der toenmalige redacteuren van het *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, de Amsterdamse hoogleraar in het Romeinse recht I.H. Hijmans, besprak David's 'Doktorarbeit' in dit tijdschrift³ op lovende wijze. Hij noemde het boek een 'door en door wetenschappelijk' werk en beëindigde zijn recensie aldus: 'Voor den arbeid van den geleerden schrijver, zijn omvattende taalkennis en zijn juridische scherpzinnigheid, heb ik groote bewondering. De wetenschap kan nog veel van hem verwachten'. Dat Hijmans' verwachting in ons land zijn verwerkelijking zou vinden, was toen nog niet te voorzien.

In 1930 werd David benoemd tot privatdocent in het Romeinse recht, de Griekse papyrologie en de oud-oosterse rechtsgeschiedenis aan de Universiteit van Leipzig. In hetzelfde jaar trouwde hij met Els Feuchtwanger, met wie hij tot zijn dood in een gelukkig huwelijk verbonden is geweest. Uit dit huwelijk zijn twee zoons (in 1931 en in 1940) en één dochter (in 1935) geboren. Reeds drie jaar na het verschijnen van zijn proefschrift publiceerde David een eveneens onder Koschakers leiding geschreven Romeinsrechtelijk boek, getiteld: *Studien zur heredis institutio ex re certa im klassischen römischen und justinianischen Recht* (Leipzig 1930). Kunkel schreef een

¹ Zie voor een vrijwel volledige, door R. Feenstra samengestelde, bibliografie van David's tot 1968 gepubliceerde geschriften *Symbolae iuridicae et historicae Martino David dedicatae*, deel I en deel II, Leiden 1968, pp. IX–XVI.

² Zur Forschungsmethode auf dem Gebiet des biblischen Rechts, in *Korrespondenzblatt der Akademie für die Wissenschaft des Judentums*, 1925, pp. 29 e.v.

³ *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 8 (1928), pp. 468–470; zie voor de geciteerde woorden p. 468 en 470.

zeer positieve recensie van dit boek in het *Savigny-Zeitschrift* van 1931⁴. Hij roemde de exegetische methode van de schrijver als ‘vorsichtig und sauber’ en uitte slechts in zo verre kritiek, dat David volgens hem ‘etwas zu sehr zur Vereinfachung neigt’⁵. Zo was in Duitsland aan het begin van de dertiger jaren de reputatie van David als een veelbelovend beoefenaar van verschillende rechtsstelsels van de Oudheid gevestigd. Het was dan ook vanzelfsprekend, dat de jaargangen 51–53 (1931–1933) van de *Zeitschrift der Savigny Stiftung* een artikel en vier recensies van zijn hand bevatten en dat hij tijdens de derde ‘Deutsche Rechtshistorikertag’ in Jena als ‘Diskussionsredner’ optrad^{5a}. Het is aan de politieke ontwikkeling in Duitsland vanaf 1933 te wijten, dat David pas weer in 1958 in het genoemde tijdschrift publiceerde en aan de ‘Deutsche Rechtshistorikertage’ nimmer meer heeft deelgenomen.

Van het Hitler-régime zijn ontslag in Leipzig en erger vrezend kwam David in 1933 met zijn vrouw en hun zoon naar Nederland. Hij zocht de Leidse Universiteit uit als de plaats, waar hij hoopte verder wetenschappelijk te kunnen werken op grond van de aldaar bestaande traditie in de beoefening van de rechtsgeschiedenis en van oosterse rechtsstelsels (adatrecht en islamitisch recht). Reeds in oktober 1933 begon hij tezamen met J.C. van Oven en B.A. van Groningen het papyrologisch werkcollege, waaraan door juridische studenten en *studiosi* in de klassieke talen werd deelgenomen. Vooral op instigatie van Van Oven, toen dekaan van de Juridische Faculteit, werd David aan deze Faculteit toegelaten als privaatchoort docent in de oosterse rechtsgeschiedenis en de Grieks-Egyptische papyrologie. Dit privaatchoort docentschap aanvaardde hij op 31 januari 1934 door het uitspreken van een Openbare les, getiteld: *Vorm en wezen van de huwelijksluiting naar de oud-oosterse rechtsopvatting*⁶. Hij gaf hierin een overzicht van de in het oude Voor-Azië voorkomende huwelijksvormen, uitte kritiek op de door zijn leermeester Koschaker gebruikte term ‘koophuwelijk’ ter aanduiding van de in het Oude Testament en in de Codex Hammurabi voorkomende huwelijksluiting, waarbij voor de bruid een geldbedrag wordt betaald, en wees op de waarde die voor de jurist is verbonden aan de verrijking van zijn kennis van juridische verschijningsvormen door studie in de oud-oosterse rechtsgeschiedenis.

In 1935 begon David ook aan de Universiteit van Amsterdam colleges te geven. Hij werd benoemd tot buitengewoon assistent in de Griekse papyrologie en belast met een inleidend college in dit vak en met een werkcollege voor gevorderde studenten (classici en juristen), dat hij gaf tezamen met de hoogleraren D. Cohen (Oude Geschiedenis) en H.R. Hoetink (Romeins recht). In het verslag van de Allard Pierson-stichting over het academisch jaar 1935/’36 lezen wij in de aan de afdeling Oude Geschiedenis gewijde passage⁷: ‘Door de Afdeling werd een bedrag van f 100

⁴ *Zeitschrift der Savigny Stiftung* (Rom. Abt.), 51 (1931), pp. 535–541; zie voor de geciteerde woorden p. 539.

⁵ Wij zullen hierop nog terugkomen, als wij aan het eind van deze bijdrage David’s kwaliteiten als docent bespreken.

^{5a} Vgl. *Zeitschrift der Savigny Stiftung* (Rom. Abt.), 53 (1933), p. 640.

⁶ E.J. Brill Leiden, 1934.

⁷ Zie *Jaarboek der Universiteit van Amsterdam, 1935–’36*, [II] Statistieken, Redevoeringen en Verslagen, Amsterdam 1936, p. 74.

voor dit assistentschap toegewezen, een bijdrage, die alleszins verantwoord is, omdat, gelijk reeds in Leiden door ondervinding is bewezen, de studenten in den Heer David een uitstekend leider in de Griekse Papyrologie zullen vinden'. David heeft deze Amsterdam colleges tot in 1940 gegeven. Ook in Leiden legde hij zich in zijn onderwijs vooral toe op de papyrologie. In 1935 werd – vooral met het oog op het verwerken en bewerken van de collectie papyri uit de nalatenschap van de Engelse verzamelaar E.P. Warren – de stichting 'Het Leidsch Papyrologisch Instituut' opgericht, waarvan Van Oven, Van Groningen en David bestuurders werden. In 1937 werd in Leiden een tweede stichting opgericht, nl. de Stichting voor oud-Semitische, Hellenistische en Joodse Rechtsgeschiedenis, die toestemming kreeg tot het vestigen van een bijzondere leerstoel in deze rechtshistorische vakken. David werd geroepen, deze leerstoel te vervullen. Hij aanvaardde zijn ambt van bijzonder hoogleraar met de rede *De rechtshistoricus en zijn taak*⁸. Daarin zette hij uiteen, welk een ontzaglijke hoeveelheid in spijkerschrift op kleitafeltjes opgetekende rechtsoorkonden en belangrijke 'wetboeken' (o.a. de Codex Hammurabi) en welk een indrukwekkende hoeveelheid Griekse papyri sinds de laatste decennien van de vorige eeuw voor de rechtshistoricus ter bestudering beschikbaar waren gekomen. Hij onderstreepte, hoe zeer de ontsluiting van deze bronnen niet alleen een vermeerdering betekent 'van onze kennis van het rechts- en economische leven der antieke volkeren', maar ons ook nader voert 'tot het einddoel van de rechtsgeschiedenis, n.l. den uitbouw van de juridische phaenomenologie, d.w.z. het gronden van het recht in zijn rijkdom aan verschijnselen en gedachten'. Hij wees erop, dat de antieke rechtshistoricus daartoe ook de economische, sociale en culturele geschiedenis van de volkeren van Voor-Azië en Egypte moet bestuderen en betoogde dat de rechtsgeschiedenis 'de verbindingen en wisselwerkingen tusschen het rechtsleven aan den eenen kant en de overige cultureele waarden aan den anderen kant' moet trachten aan te wijzen. De redenaar waarschuwde tegen het gebruik van Romeinsrechtelijke en moderne begrippen bij het beschrijven van antieke rechtsverschijnselen⁹ en achtte het, aangezien 'het recht van iederen cultuurkring aan zijn eigen wetten is onderworpen', niet geoorloofd, 'op grond der regeling van een bepaald recht leemten in de overlevering van een ander recht te willen aanvullen'¹⁰. Nog slechts enkele jaren was het David gegeven, ongestoord aan de uitvoering van het door hem in de oratie van 1937 ontwikkelde programma te werken.

David's integratie in de Nederlandse samenleving werd in 1938 bevestigd: met zijn gezin verwierf hij door naturalisatie de Nederlandse nationaliteit. Hoe zeer hij zich Nederlander voelde, bleek mij eens veel later, toen hij in de zestiger jaren over een door hem in Giessen gehouden gastcollege vertelde. Op mijn vraag, hoe het geweest was, antwoordde hij, dat hij van de collega's aldaar zo'n aardig compliment had gekregen. 'Ze zeiden' – aldus David – 'dat ik zo goed Duits sprak voor een Nederlander!'

⁸ A.W. Sijthoff Leiden, 1937. Een Duitse versie verscheen bij dezelfde uitgever onder de titel *Der Rechtshistoriker und seine Aufgabe*.

⁹ Geciteerde rede, p. 13.

¹⁰ Geciteerde rede, p. 21.

Nadat de teksten drie jaar lang op het werkcollege waren besproken, zag in 1941 in de nieuw gestarte serie *Papyrologica Lugduno-Batava* de uitgave van de Warren papyri het licht¹¹. In de herfst van dat jaar werd David tezamen met Meijers door de Duitse bezetter ontslagen. Dit ontslag leidde tot Cleveringa's beroemde op 26 november gehouden college, dat door de Leidse Universiteit en haar *alumni* nog altijd wordt herdacht. Het zal wel geen toeval zijn, dat Davids in de jaren 1941-'43 gepubliceerde artikelen vrijwel uitsluitend aan oud-Joods recht gewijd zijn. In 1943 werden David en zijn gezin eerst in maart naar Barneveld en vervolgens in het najaar naar Westerbork gevoerd. Op de 'dolle dinsdag' in september 1944 werden zij in het concentratiekamp Theresienstadt opgesloten. Als door een wonder gespaard, kwamen zij via Eindhoven op 29 juni weer in Leiden terug.

Met ongebroken geestkracht hernam David zijn wetenschappelijk werk. In het najaar verving hij Van Oven tijdens diens ziekte en doceerde hij Romeins recht naast de juridische papyrologie. Ook schreef hij al weer een boekbespreking, die nog in 1945 verscheen. Bij K.B. van 31 december 1945 werd David aan de Leidse Universiteit benoemd tot buitengewoon hoogleraar in de vergelijkende rechtsgeschiedenis der Oudheid. Zijn hoogleraarsambt werd bij K.B. van 23 juli 1953 omgezet in een ordinariaat met dezelfde leeropdracht. Het Leids papyrologisch werkcollege werd met grote animo voortgezet. Er waren voortdurend talrijke deelnemers; Van Oven en Van Groningen bleven ook na hun emeritaat in 1952 en 1964 actieve partners in deze wetenschappelijk en didactisch bijzondere onderneming. Vooral in de vijftiger en zestiger jaren ontstond de Leidse papyrologische school. Van de latere hoogleraren Sijpesteijn, Van Soest en Pestman, promoveerde de eerste bij Van Groningen en promoveerden de twee laatstgenoemden bij David op proefschriften betreffende de papyrologie, de hellenistische en de Egyptische rechtsgeschiedenis. Uit het buitenland kwamen jonge papyrologen naar Leiden om daar het vak te leren. De publicatie van de zgn. 'Berichtigungsliste'¹² werd in 1958 door de Leidse papyrologen voortgezet. In 1965 werd het 30-jarig bestaan van het Leids Papyrologisch Instituut gevierd. David gaf bij die gelegenheid een overzicht van hetgeen sinds de eerste decennien van de vorige eeuw in ons land op papyrologisch gebied is tot stand gebracht¹³. Twee delen (XIII en XIV) van de *Papyrologica Lugduno-Batava* werden aangeboden. Inmiddels was in de naoorlogse jaren een andere vruchtbare juridisch-filologische samenwerking tot stand gekomen tussen David en de latere Utrechtse hoogleraar voor Latijn H.L.W. Nelson, die leidde tot een in 1948 opgezette nieuwe serie de *Studia Gaiana*, waarin studies en uitgaven over en van klassieke Romeinse juristen, in het bijzonder over en van de Instituten van Gaius werden opgenomen. David's wetenschappelijk aanzien bleek uit zijn lidmaatschap sinds 1950 van de Algemene Redactie van het *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, waartoe hij bij de herleving van dit tijdschrift werd geroepen, uit het feit dat hij in 1959 lid werd van het internationaal comité van *IVRA, Rivista Internazionale di diritto romano e anti-*

¹¹ *The Warren Papyri (P. Warren)*. [Edited by M. David, B.A. van Groningen, and J.C. van Oven.] Lugduni Batavorum 1941.

¹² Zie hierover *infra*, p. 122.

¹³ De door David op 16 januari 1965 uitgesproken herdenkingsrede is gepubliceerd in *Mededelingen uit de Civitas Academica Lugduno Batava*, No. 2, mei 1965, pp. 10-15.

co en uit zijn benoeming in 1953 tot lid van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Hij nam zitting in de sectie Taal- en Literatuurwetenschappen van de Afdeling voor de Geschied- en Letterkundige Wetenschappen. Zijn wetenschappelijke mededeling over adoptie in het oude Israel, waarin hij de verscheidenheid der oud-Israëlitische adoptie-typen en de grote verschillen met de Romeinse *adrogatio* en *adoptio* duidelijk deed blijken, is in de *Mededelingen* van 1955 gepubliceerd¹⁴. In 1968 werd David rustend lid van de Akademie. In dat jaar ging hij ook op 1 september met emeritaat. Op 15 juni 1968 werden hem twee bundels aangeboden. *De Symbolae iuridicae et historicae Martino David dedicatae*¹⁵ bestaan uit twee delen: het eerste deel bevat opstellen over Romeins recht, het tweede deel over oude oosterse rechten, w.o. een uitvoerige bijdrage van David's leermeester voor Assyriologie B. Landsberger, die kort voor het verschijnen der bundel overleed. Het *Antidoron Martino David oblatum*¹⁶ heeft *Miscellanea Papyrologica* tot inhoud.

Helaas namen David's krachten na het begin van zijn emeritaat betrekkelijk snel af, zodat hij nog slechts weinig heeft kunnen publiceren¹⁷. In 1972 kreeg hij een at-taque, ten gevolge waarvan hij gedeeltelijk verlamd was. Veertien jaar lang werd hij door zijn vrouw op voorbeeldige wijze verzorgd. Zijn helderheid van geest bleef onverminderd. In zijn grote belangstelling voor collega's en leerlingen kwam geen verandering, evenmin in zijn scherpe oordeel over de kwaliteiten van hun wetenschappelijk werk. Een bezoek aan David leidde altijd tot een geanimeerd gesprek, dat voor de bezoeker en voor hemzelf een genoegen was. Op 9 april 1986 overleed hij plotseling in zijn achtentachtigste levensjaar.

Wie het gepubliceerde werk van Martin David overziet komt onder de indruk van de uitgestrektheid van zijn werkterrein: drie en een half millennia antieke rechts-geschiedenis waren het object van zijn wetenschappelijk bezig-zijn. Vier gebieden, die elk voldoende zijn om een heel geleerdenleven te vullen, hadden zijn aandacht. Dit waren de Assyrische en Babylonische rechten (op de onderlinge verschillen waarvan hij niet moe werd te wijzen), het oude Israëlitische recht, het Hellenistische recht van het Grieks-Romeinse Egypte en het Romeinse recht. Over al deze antieke rechten heeft David publikaties doen verschijnen. Wellicht zouden zijn geschriften talrijker zijn geweest en de diepgang van sommige ervan groter, als hij zich tot enkele der genoemde terreinen had beperkt. De beoordelaar, die de door David zelf gemaakte keuze respecteert, kan in elk geval constateren, dat hij op ieder der door hem bewerkte gebieden werk van belang nalaat. Enkele van David's kwaliteiten zijn van invloed gebleken voor al zijn wetenschappelijk werk.

¹⁴ Adoptie in het oude Israël in *Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen*, Afd. Letterkunde, Nieuwe Reeks, deel 18, No. 4, Amsterdam 1955, pp. 85-103.

¹⁵ *Tomus primus: Ius Romanum; Tomus alter: Iura Orientis antiqui*, Leiden 1968.

¹⁶ *Antidoron Martino David oblatum. Miscellanea Papyrologica* (P.L. Bat XVII), *Papyrologica Lugduno-Batava*, vol. XVII, Lugdunum Batavorum 1968.

¹⁷ Zie Ein Beitrag zum Mittelassyrischen Erbrecht, in *Essays on oriental laws of succession* by J. Brugman, M. David and others, Leiden 1969, pp. 78-81. Zie over zijn medewerking aan Nelsons hierna geciteerde boek over Gaius, *infra*, p. 123.

Mét zijn leermeester Koschaker was David van mening, dat een goede filologische scholing voor elke rechtshistoricus onontbeerlijk is. Hij had zelfs een uitstekende kennis van Latijn, Grieks en Hebreeuws en streefde deze ook na voor de talen der Assyrische en Babylonische teksten¹⁸. Daarnaast werkte hij geregeld samen met eminente filologen als Landsberger, Van Groningen, Kraus en Nelson. Deze grote filologische precisie ging gepaard met zijn voortdurend streven, de rechtsgeschiedenis in samenhang met de politieke, economische, sociale en cultuurgeschiedenis te beoefenen. Wat David in zijn necrologie over de grote romanist Arangio-Ruiz schreef¹⁹, stelde hij ook voor zichzelf als model. Verder is een grote bedachtzaamheid typerend voor Davids werk. Het woord 'voorzichtig' komt in vele van zijn publikaties voor. Hij was wars van wilde invallen en onbewijsbare hypothesen. Wat hij nastreefde was voorzichtigheid ten aanzien van het gebruiken van moderne rechtsbegrippen, voorzichtigheid bij het aannemen van invloeden van oudere rechtsstelsels op jongere, voorzichtigheid met betrekking tot het aannemen van interpolaties in Digestenfragmenten. Tenslotte blijkt overal een grote scherpzinnigheid, die hem in staat stelde de onhoudbaarheid van talrijke door anderen verdedigde theorieën aan te tonen, veel rechtsbronnen zelfstandig te interpreteren en soms voor rechtshistorische problemen nieuwe oplossingen aan te dragen.

Wie zo hoge eisen stelt aan eigen en andermans werk als David deed, zal niet gemakkelijk tot een grote stroom van publikaties komen. Ten aanzien van Koschaker is gememoreerd, dat zijn zelfkritiek in latere jaren nog toenam²⁰. Ook voor David geldt dat die eigenschap de omvang van zijn produktie na ongeveer 1960 ongunstig heeft beïnvloed.

Tot het beoordelen van David's werk op de gebieden der oud-oosterse en oud-Israëlitische rechtsgeschiedenis zijn overeenkomstig David's eigen principe eigenlijk alleen filologisch op deze gebieden geschoolde juristen bevoegd. Toch wil ik over David's werk op deze terreinen kort iets meedelen om een indruk te geven van zijn veelzijdige rechtshistorische werk. In zijn in 1927 gepubliceerde proefschrift heeft de toen nog jonge geleerde met behulp van de Codex Hammurabi en van talrijke

¹⁸ Zie David's bijdrage Schorr als Rechtshistoriker, in *Księga jubileuszowa ku czci prof. Dr. Mojżesza Schorra*, Pisma Instytutu nauk judaistycznych w Warszawie, VI, 2, Warszawa 1935, p. 36. Daar schrijft hij over Schorr's werken op het gebied van het Babylonisch-Assyrische recht: 'So bedeuten sie eine stete Mahnung an den Juristen, auch seinerseits das sprachliche Moment nicht zu vernachlässigen, nicht von aussen her an das Material heranzutreten, vielmehr zu versuchen, die so mannigfaltig gestaltete Ideenwelt des Zweistromlandes durch möglichst tiefes Eindringen in die Sprache der Texte begreifen zu lernen'.

¹⁹ In memoriam Vincenzo Arangio-Ruiz, 1884-1964, in *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 32 (1964), p. 490: 'Er geht von den Quellen aus, die er mit erstaunlicher Sicherheit hantiert. Hat er sich doch nicht nur die nötige philologische Grundlage erworben, sondern sich auch mit den kulturellen Verhältnissen des klassischen Altertums vertraut gemacht, was ihm die Möglichkeit gewährte, die Faktoren zu beurteilen, die für die Ausgestaltung des Rechtslebens von Bedeutung gewesen sein können'.

²⁰ K.-H. Below und A. Falkenstein, Paul Koschaker †, in *Zeitschrift der Savigny Stiftung (Rom.Abt.)*, 68 (1951), p. XIV: 'In der Sorgsamkeit der Überprüfung, in einer immer strenger werdenden Kritik gegen sich selbst repräsentiert Paul Koschaker das Idealbild eines Forschers'.

oud-Babylonische akten een beeld geschetst van de twee typen van adoptie die beide in het oud-Babylonische recht een belangrijke rol speelden. Na zijn dissertatie schreef David nog ongeveer tien artikelen en even zovele recensies betreffende het Assyrische en Babylonische recht. De zelfstandige houding die David, ondanks de grote bewondering die hij altijd voor hem heeft gehad, tegenover Koschaker innam, blijkt uit zijn kritiek op diens aanduiding van het in de oosterse rechten meest voorkomende huwelijksstypen als 'koophuwelijk' uit de door hem geuite twijfel over de culturele eenheid van de gebieden, waarin het spijkerschrift werd toegepast en uit zijn bezwaren tegen Koschakers comparatieve methode, waarmee deze rechtsvoorstellingen uit nieuwere rechtsstelsels in de oude oosterse rechten terugvond. Met veel overtuigingskracht en talrijke op verschillen in de politieke en economische verhoudingen en in de rechtsstelsels gebaseerde argumenten bestreed David de door enkele geleerden naar voren gebrachte opvatting, dat de Codex Hammurabi aan de wetsbepalingen in Exodus of dat zowel Hammurabi's wetboek als die bijbelse wetsbepalingen aan een gemeenschappelijk oerrecht ontleend zouden zijn²¹. Na 1950 heeft David nog slechts weinig op het gebied der juridische oriëntalistiek gepubliceerd.

Wij zagen reeds, dat David's eerste wetenschappelijke publikatie het bijbelse recht betrof. Daarna schreef hij nog circa tien artikelen en enkele recensies over oud-Joods recht.

Huwelijksrecht in het algemeen en het leviraat in het bijzonder, vrijlating van slaven, pand- en asylrecht worden op instructieve wijze belicht. Wie onderkent, dat deze thema's op heldere wijze worden behandeld en passages uit het Oude Testament op omzichtigte wijze worden geïnterpreteerd, zal het betreuen, dat David na 1955 vrijwel niets meer over oud-Israëlitisch recht heeft geschreven.

Reeds in 1940 hadden David en Van Groningen hun *Papyrologisch Leerboek* uitgegeven, dat een inleiding met voor elke papyroloog onmisbare informatie en een representatieve selectie juridische en andere teksten bevat. Talrijke studenten in de hele wereld hebben met behulp van dit boek, waarvan in 1946 een Engelse versie verscheen, die nog twee nieuwe edities beleefde²², hun eerste schreden op het terrein der papyrologie gezet. Zeer veel tijd en aandacht heeft David gegeven aan de tezamen met Van Groningen verzorgde uitgave van talrijke delen van de *Papyrologica Lugduno-Batava*. Al ver vóór de tijd, waarin in de *humaniora* wetenschappelijk 'teamwork' 'à la mode' was liet David papyrusteksten uitgeven en papyrologische onderwerpen behandelen door kleine groepen studenten en afgestudeerden. Vele van de delen van deze Leidse papyrologische serie zijn vruchten van het papyrologische werkcollege. David had op de inhoud van het college en van de erop volgende

²¹ Zie *The Codex Hammurabi and its relation to the provisions of law in Exodus*, in *Oudtestamentische Studiën*, VII, Leiden 1950, pp. 149-178. Dit artikel werd voorafgegaan door het opstel *De Codex Hammurabi en zijn verhouding tot de wetsbepalingen in Exodus*, in *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 17 (1941), pp. 73-98.

²² *Papyrological Primer*, Second (English) Edition, Leyden 1946, Third Edition, Leyden 1952 en Fourth Edition, Leyden 1965.

publikaties veel invloed door de selectie van bronnen en problemen, door zijn gesprekken met auteurs en uitgevers van papyri en door zijn verantwoordelijkheid voor de eindredactie. Op het titelblad van alle tot nu toe verschenen delen²³ staat David's naam. De tijdens zijn hoogleraarschap verschenen delen zijn in belangrijke mate zijn werk. Op papyrologisch gebied leidde David's filologische nauwgezetheid en zijn streven elke tekst te plaatsen in het algemene kader van de geschiedenis van Egypte, tot zeer goede resultaten. Deze acribie kwam zijn medewerkers en hem ook zeer te stade bij de uitgave tezamen met Van Groningen en anderen van de 3e, de 4e en de 5e band (resp. in 1958, 1964 en 1969) van de *Berichtigungsliste der griechischen Papyrusurkunden aus Ägypten*. Dit voor iedere papyroloog onmisbare hulpmiddel bevat in elk deel de optekening van duizenden verbeteringen, die in de gehele wereld voor uitgegeven teksten door papyrologen worden voorgesteld en die vaak op moeilijk toegankelijke plaatsen worden gepubliceerd. Een artikel en enkele recensies completeren het beeld van David's papyrologische produktie. Het vindt zeker zijn oorzaak in de Leidse situatie, waarin David naast de belangrijke romanisten Van Oven en Feenstra werkte en waarin de weerklank van zijn papyrologische werk groot was, dat zijn aandacht in zo hoge mate door de papyrologie is geabsorbeerd.

David's eerste romanistische publikatie is het hierboven reeds vermelde, in 1930 te Leipzig uitgegeven boek: *Studien zur heredis institutio ex re certa im klassischen römischen und justinianischen Recht*. De auteur bespreekt de rechtsgevolgen naar klassiek en Justiniaans recht van een of meer in een testament opgenomen erfstellingen, waarbij iemand bij vergissing voor een bepaalde zaak tot erfgenaam is ingesteld. Dit is David's enige Romeinsrechtelijke werk dat aan een dogmatisch onderwerp en interpolatie-onderzoek is gewijd. Kennisname ervan doet ons vermoeden, wat wij hebben gemist, doordat David dit soort werk niet heeft voortgezet.

Van fundamenteel belang voor de romanistische wetenschap is de door David tezamen met de latinist Nelson verzorgde kritische tekstuitgave met filologisch commentaar van de *Institutiones* van Gaius, één van de belangrijkste bronnen voor onze kennis van het klassieke Romeinse recht. De kritiek op Gaius' taalgebruik was tot het begin van de vijftiger jaren veel te veel geschied aan de hand van literaire bronnen uit een veel eerdere periode (bijv. werken van Cicero). Zeer veel betogen over de naklassieke oorsprong van passages in het Veronese handschrift van Gaius' Instituten worden door de uitgevers in hun filologisch commentaar weerlegd, doordat zij wijzen op woorden en constructies, die ook in latere literaire bronnen voorkomen. Van Beselers en Solazzi's glossen op Gaius blijft niets meer over. Het behoudende standpunt van David en Nelson, die van mening zijn dat het Veronese handschrift over het algemeen Gaius' tekst juist weergeeft, heeft in de moderne romanistiek – afgezien van detailkritiek – van gezaghebbende zijde bijval gevonden²⁴. Jammer is, dat tijdens David's leven slechts de tekstuitgave van en het filologisch commentaar

²³ Deel XXIII werd in 1985 en deel XXIV werd in 1983 gepubliceerd.

²⁴ Zie de recensies over de '1. Lieferung 'van 'Text' en 'Kommentar' (1954) van F. Wieacker in *Zeitschrift der Savigny Stiftung* (Rom. Abt.), 71 (1954), pp. 412–418 en V. Arangio-Ruiz in *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 23 (1955), pp. 352–358.

op de eerste twee boeken van Gaius' Instituten²⁵ gereed zijn gekomen. David zou verheugd zijn geweest over het feit, dat Nelson sinds kort met de voorbereiding van de uitgave van het derde boek van Gaius' Instituten is begonnen. Van hun decennielange bestudering van Gaius' leerboek legt ook het door Nelson in samenwerking met David²⁶ geschreven uitvoerige boek *Überlieferung, Aufbau und Stil von Gai Institutiones*²⁷, waarvan vooral het gedeelte over de taal en de stijl van Gaius voor de verdere uitgave van eminent belang is, een indrukwekkende getuigenis af.

Behalve de Gaiuseditie noem ik hier nog de uitgave met filologisch commentaar door David en Nelson van het Leidse Paulusfragment²⁸, dat onder meer voor de ontwikkeling in de vierde eeuw van het *crimen repetundarum* instructief is. In zijn recensie van het aan het *Pauli Sententiarum Fragmentum Leidense* gewijde boek²⁹ uitte H.J. Scheltema de hypothese, dat boven regel 8 van het verso niet een uit inktsporen bestaande vlek, maar het woord *Pauli* te lezen zou zijn. Deze onbewezen stelling, waarvan de juistheid tot gevolg zou hebben, dat het fragment niet aan de *Sententiae* van Paulus, maar aan een bloemlezing van fragmenten van verschillende klassieke juristen ontleend zou zijn, heeft geleid tot een ouderwetse geleerdenruzie, hetgeen de discussie tussen David en Nelson enerzijds en Scheltema anderzijds in het *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* van 1957³⁰ reeds doet vermoeden. Enkele artikelen en veelal korte, doch altijd kritische opmerkingen bevattende, recensies³¹ maken het beeld van hetgeen David op Romeinsrechtelijk gebied aan de drukpers toevertrouwde volledig.

Tenslotte mag een woord over David als docent en als leermeester in deze herdenking niet ontbreken. Ten aanzien van zijn didactische activiteiten moet een onderscheid worden gemaakt tussen zijn inleidende college papyrologie voor juridische studenten en het door hem geleide papyrologisch werkcollege voor aankomende classici en juristen. De reeds door Kunkel in diens recensie van David's eerste Romeinsrechtelijke werkesignaleerde neiging tot simplificatie, die David wel eens had, kwam hem tijdens zijn eerste-jaarscolleges zeer goed van pas. Hij kon moei-

²⁵ De drie 'Lieferungen' van de 'Text' en van de 'philologische Kommentar' verschenen te Leiden in 1954, 1960 en 1968.

²⁶ David's aandeel wordt door Nelson op p. VII en p. VIII van het 'Vorwort' duidelijk omschreven.

²⁷ E.J. Brill Leiden, 1981. Zie hierover vooral F. Wieacker in *Zeitschrift der Savigny Stiftung* (Rom. Abt.), 100 (1983), pp. 630-644.

²⁸ Apographum, Text und philologischer Kommentar in *Pauli Sententiarum Fragmentum Leidense* (Cod. Leid. B.P.L. 2589), Leiden 1956, pp. 1-21.

²⁹ Scheltema in *T.v.R.* 25 (1957), pp. 75-78.

³⁰ Zie David en Nelson, Zum Leidener Paulusfragment in *T.v.R.* 25 (1957), pp. 302-308 en Scheltema's korte 'Entgegnung', *l.c.*, p. 308.

³¹ Het onthouden waard voor ander tekstexegetisch onderzoek is David's opmerking jegens de auteur van een proefschrift over Cicero's definitie van het begrip *abalienatio*, dat het juister zou zijn geweest, als deze Cicero's fragment *Topica*, 5, 28 'nicht aus dem Kontext gelöst, vielmehr im Zusammenhang mit den übrigen Definitionen Cicero's geprüft hätte'. Zie David's bespreking van F. Sturm, *Abalienatio, Essai d'explication de la définition des topiques* (Cic., *Top.* 5, 28), Milano 1957 in *Mnemosyne*, 14 (1961), p. 76.

lijke problemen eenvoudig (soms wel eens té eenvoudig) uiteenzetten, wist de stof te laten leven en wekte bij eerste jaars juristen veel interesse voor de juridische papyrologie.

Het deelnemen aan het decennienlang op zaterdagochtend gegeven werkcollege was – dat kan ik op grond van een twintigjarige ervaring verklaren – een buitengewoon inspirerende beleving. Dit was de hogeschool van de papyrologische wetenschap! Papyrusteksten werden eerst minutieus vertaald en vervolgens in een brede historisch-juridische discussie geïnterpreteerd. Vaak werd ook de vraag aan de orde gesteld of de tekst wel goed gelezen was. Die geanimeerde zittingen hebben veel nieuws opgeleverd. Geregeld werd nieuwe rechtshistorische en papyrologische literatuur hier kritisch besproken. Als een student over de mening van een (vaak gezaghebbend) auteur gerefereerd had, volgde vaak David's vraag: 'Is dat nu wel zo?' Aldus bracht David de privatissimum-deelnemers kritische zin bij tegenover alles wat door moderne wetenschapsbeoefenaren betoogd wordt. Voor velen van hen was dit ook in hun latere wetenschappelijk werk van onschatbare waarde.